

הכחשת השואה, דיסאינפורמציה וצורות חדשות של אנטישמיות בארצות הבלטיות (1945-1995)

דב לוין

אם כי מאמר זה אמור להתמקד בכל שלוש התופעות החשובות המובאות בכותרתו, הרי שבמציאות של תקופת הפוסט-שואה הן מופיעות לא-פעם ביחד ולא תמיד ניתן להבחין ביניהן כראוי. בעיקר אמורים הדברים לגבי הכחשה כללית של השואה¹ לעומת הכחשה חלקית, הכוללת מרכיבים של דיסאינפורמציה ועיוותים. לכל אלה מתקשרות תכופות גם צורות חדשות של אנטישמיות. מכל מקום נשתדל להביא במסגרת המאמר מספר עובדות מייצגות מכל הידוע לנו לגבי תופעות אלו הנוגעות לשואה האיומה שהתרחשה בשלוש המדינות הבלטיות – ליטא, לטביה ואסטוניה.

■ עובדות רקע כלליות

בתחילת מלחמת-העולם השנייה מנו המדינות הבלטיות כ-6 מיליון תושבים, כולל כ-350,000 יהודים. בקיץ 1940 נכבשו מדינות אלה על ידי הצבא האדום והפכו – בתמיכת יסודות קומוניסטיים מקומיים – לרפובליקות סובייטיות סוציאליסטיות, שהן חלק אינטגרלי של ברית-המועצות. בהתאם למדיניות הסובייטית באותו זמן נסגרו מוסדות החינוך הלאומיים והדתיים של היהודים, אך שלא כקודם, ניתן להם להשתלב

פרופ' דב לוין נולד בקובנה, ליטא, ב-1925. במלחמת העולם ה-II היה פעיל במחתרת הציונית בגטו קובנה ופרטיזן ביערות רודניקי באזור וילנה. הגיע ארץ ישראל ב-1945, למד באוניברסיטה העברית ירושלים וקיבל תואר ד"ר בהיסטוריה, קיבל את מלגת פולברייט באוניברסיטת שיקגו והיה ראש המדור לתיעוד בעל פה במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים בה לימד במשך שנים רבות. פרופ' לוין הוא מומחה בעל שם בתחום יהדות מזרח אירופה ובמיוחד יהודי המדינות הבלטיות. כתב 520 מאמרים ו-15 ספרים באנגלית ובעברית בנושא יהדות זמננו.

במנגנון הממלכתי בעוד שעמי הרוב נפגעו קשות מחיסול העצמאות של ארצותיהם.² כתוצאה מההתמרמרות הרבה של חלק ניכר מהאוכלוסייה המקומית על השינויים שנכפו עליה, קמו בתוכה ארגוני מחתרת אנטי-סובייטיים שנתמכו בצורות שונות ע"י גרמניה הנאצית השכנה. השלטונות הגיבו במאסרים המוניים ובהגליות לסיביר של קבוצות אוכלוסייה רחבות, לרבות יהודים,³ שנחשדו בעוינות למשטר הסובייטי. מצב הדברים הלך והחריף עד לכיבוש המהיר של הארצות הבלטיות בידי הצבא הגרמני בקיץ 1941 במסגרת המתקפה הכללית של צבא זה על ברית-המועצות.

אם כי האוכלוסייה המקומית קיבלה בהתלהבות את צבאות הנאצים וסייעה להם להשתלט במהירות על כל אזורי ארצותיהם, נכזבה עד מהרה תקוותם לכינון מחדש של עצמאותם המדינית. עם זאת ניתנה להם מידה ניכרת של ניהול העניינים הפנימיים במסגרת ממשל הכיבוש הנאצי. מכל שכן ניתנה להם יד חופשית, לפחות בהתחלה, לעשות שפטים בשכניהם היהודים ולבוז את רכושם. למעשה הם החלו בכך בעשרות מקומות-יישוב עוד בטרם הגיע לשם החייל הגרמני הראשון. לימים התנדבו ברבבותיהם ליחידות צבאיות ומשטרתיות, בשירות הנאצים, לרצח המוני טוטאלי של היהודים בארצות הבלטיות ובביילורוסיה וכן במחנות המוות שבפולין. קומץ זעיר בלבד באוכלוסייה המקומית אזר אומץ לעזור לשכנים היהודים ולעיתים אף הצליח להצילם. יהודים נוספים ניצלו בעיקר הודות לכך שהספיקו לברוח לאזורים הפנימיים של ברית-המועצות ברגע האחרון לפני הכיבוש הנאצי. כל זה הביא ל"מאזן" מחריד: מתוך מאות אלפי היהודים שנמצאו בראשית המלחמה בארצות הבלטיות שרדו 6% בלבד. הרוב המכריע, כ-94%, נטבחו במיתות

¹ מבין דעות רבות אודות תופעה זו, נראית לנו מתאימה ורלוונטית ביר-תר לתוכנו של מאמר זה הדעה כי "מטרתה הא-מיתית של ההכחשה היא לטוהר את הנאצים הדבק בה, להשיג טיהור שיסלול את הדרך לתנו-עות קיצוניות המתקשות להשיג זריסת-רגל בזר-רות הציבוריות והפולי-טיות". Yisrael Gutman, *Denying the Holocaust*, Jerusalem: Shazar Library, 1985, p. 13.

² פרטים נוספים ראה: Dov Levin, *Baltic Jews Under The Soviets 1940-1946*, Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, 1994.

³ כ-7,000 יהודים מליטא, כ-5,000 מלטביה וכ-500 מאסטוניה, ראה: דב לוין, *תקופה בסוגריים (1939-1941): תמורות בחיי היהודים באזורים שסופחו לברית-המועצות*, ירושלים-תל-אביב: האוניברסיטה העברית, המכון ליהדות זמננו, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1989, עמ' 389, הערה 34.

השגרירות הליטאית בשווייץ וכתב ש"אפילו תחת הכיבוש הנאצי, הליטאים והיהודים עדיין מקיימים ביניהם יחסים ידידותיים במדינתם הקטנה".⁶ כך נמצאו לא מעט יהודים יוצאי ליטא, שהתגוררו בארה"ב, שקיבלו בסיפוק ידיעות מודלפות אלה, אפילו בסוף 1943, כאשר כבר רווחו ידיעות עקשניות על מה שעוללו הליטאים באמת לשכניהם היהודים.

דומני, שלאור העובדות שהובאו לעיל ניתן לקבוע כי הדיסאינפורמציה לגבי שואת היהודים הבלטים בזמן מלחמת-העולם השנייה, שירתה הן את שלטונות הכיבוש הנאצי, הן את מעצבי התעמולה הסובייטית והן את חוגי המהגרים הבלטים שמעבר-לים. אך, כפי שנראה להלן, תופעת הדיסאינפורמציה לגבי שואת היהודים נמשכה בצורות שונות, וביתר עוצמה גם במציאות של 50 השנים שאחרי המלחמה. בתוקף מציאות משתנה של זו, נוספה לדיסאינפורמציה תופעה כוללת יותר של הכחשה גורפת לקיום השואה בכלל וכן קמו צורות חדשות לתופעת האנטישמיות. טיבן ועוצמתן של תופעות אלה נבע במידה רבה משלושה גורמים עיקריים כדלהלן.

■ א. המדינות הבלטיות-סובייטיות לאחר מלחמת-העולם השנייה (1945-1990)⁷

אמור לעיל, לאחר סוף המלחמה נמשך המשטר הסובייטי-קומוניסטי בליטא, לטביה ואסטוניה במשך כ-45 שנה, עד התפוררותה של ברית-המועצות בתחילת שנות ה-90 וההכרזה על עצמאות המדינות הבלטיות. במשך תקופה זו התחלפו השליטים המרכזיים של ברית-המועצות בזה אחר זה (כמו י. סטאלין, נ. כרושצ'וב, ל. ברז'נייב, מ. גורבצ'וב ואחרים) ובמקביל התחלפו גם נאמניהם בארצות הבלטיות. מסיבות אלה, אך בעיקר בגלל העוינות הרבה של האוכלוסייה כלפי המשטר הסובייטי (שהתבטאה בפעילות מזוינת מתוך היערות עד 1953), התפתח שם באותו זמן גם תהליך מואץ של התגברות היסודות הלאומיים המקומיים, גם במערכות השלטון הפנימי ובמוסדות המפלגה הקומוניסטית. תהליך זה תרם במידה רבה להכרזת עצמאותן המדינית של הארצות הבלטיות ב-1990 ועם זאת גם השפיע בעקיפין על טיב ההתייחסות להיבטים שונים של השואה בארצות אלה. התפתחויות אלה בלטו במידת האינטנסיביות והנחרצות במיוחד בליטא.

עוד בשנת 1988 הוקם שם גוף לאומי-מיליטנטי בשם Sajudis ("התנועה"), שפעל במידה מכרעת להתנתקות ממסגרת ברית-המועצות. עם זאת, יש לציין שהכיוון הכללי של התפתחות זו וכן של ההתייחסות לשואה היה קיים בצורה דומה פחות או יותר גם בלטיה ובאסטוניה. בשלוש הארצות אותרו, אחרי המלחמה, משתפי-פעולה רבים עם שלטונות הכיבוש הנאצים ורבים מהם, כולל רוצחי-יהודים, נענשו בצורה חמורה.⁸ אולם מסיבות אידיאולוגיות נוקשות ששלטו בסוף שנות ה-40 ובשנות ה-50 ובעיקר מסיבות של מדיניות-פנים (שלא להרגיז או להביך את עם הרוב) הקפידו השלטונות הסובייטיים – ובעקבותיהם גם העיתונות ומוסדות חינוך ותרבות –

שונות ומשונות בידי הגרמנים-הנאצים והתושבים המקומיים-הליטאים (רובם קתולים), הלטבים והאסטונים (רובם לותרנים). כך או אחרת עובדה היא שבארצות אלה נרשם השיעור הגבוה ביותר של קורבנות יהודים בתקופת השואה!

בשנים 1944-1945 השתלטו הסובייטים מחדש על הארצות הבלטיות וחלק קטן משרידי השואה היהודים חזר לגור בארצות אלה, המלאות בקברים של רוב בני-משפחותיהם שנטבחו זה מקרוב בידי הגרמנים ושכניהם הלא-יהודיים. לא מעט מבין אלה האחרונים נותרו לגור במקום תחת שמות בדויים ו/או הצטרפו לכנופיות החמושות שלחמו ביערות כעשר שנים נגד השלטון הסובייטי כדי להשיג עצמאות לארצות הבלטיות. מטרה זו הושגה רק בתחילת שנות ה-90, בעיקר כתוצאה מהתפוררות ברית-המועצות.

עובדות-רקע אלה הצמיחו במידה זו או אחרת את שלוש התופעות הנזכרות בכותרת המאמר שהתרחשו במשך יותר מיובל שנים לאחר מלחמת-העולם השנייה. לפני הצגת דוגמאות קונקרטיות וסקירת הגורמים העיקריים שהיו מעורבים בהן, ראוי להציג כמה עובדות אודות פעילות הדיסאינפורמציה בנושא השואה של יהודי הארצות הבלטיות, שהחלה להסתמן עוד במהלך השואה, בעיקר מסיבות פוליטיות רציונליות ואידיאולוגיות. שלטונות הכיבוש הגרמניים נקטו טקטיקה של דיסאינפורמציה לקראת ההוצאות-להורג ההמוניות – ה"אקציות" – שערכו בקרב יהודי הארצות הבלטיות. כך, למשל, ב-18 באוגוסט 1941, ביצעו הגרמנים בגטו קובנה שבליטא את מה שכונה "האקציה של האינטליגנטים"; 543 יהודים, ברובם בעלי מקצועות חופשיים, זומנו, כביכול, לעבודה בארכיונים מקומיים ובמקום זאת הועברו למבצר הרביעי (אחד מאתרי הרצח של יהודי קובנה) ובאותו יום ירו בהם למוות.⁹ בערך באותו זמן נערך מבצע דומה נגד הרבנים בגטו וילנה. בתקופה האחרונה לשליטתם בארצות אלה השקיעו הגרמנים מאמצים אדירים כדי להעלים את פשעיהם באמצעות שרפת גופותיהם של הנרצחים היהודים. ככל הנראה תוכננה פעילות זו מתוך מחשבה שאחרי המלחמה יוכלו לנקוט הכחשה טוטאלית של מכלול מעשיהם. שלטונות ברית-המועצות אימצו עמדת הטעיה מסוג אחר לגמרי; אף שידעו היטב את היקף הרציחות בארצות הבלטיות (שמבחינתם היו חלק אינטגרלי של ברה"מ) וכן את זהותם הלאומית (היהודית) של רוב הנרצחים, הם נטו להתעלם מעובדה זו בתעמולתם האנטי-נאצית והעדיפו, מסיבות פוליטיות, להשתמש במינוח כוללני כגון "אזרחים סובייטיים" וכדומה.⁵

העיתונות והמוסדות של המהגרים הבלטים הוותיקים, הלא-יהודים ובמיוחד יוצאי ליטא, שהתגוררו כבר שנים רבות בארה"ב (ראה להלן), טרחו להציג תמונה מסולפת של קיום יחסים טובים מאד(!), כביכול, בין היהודים לבין שכניהם אפילו תחת הכיבוש הנאצי. עובדת קיומם של קומץ המצילים (חסידי אומות העולם) נופחה על ידם ונוצלה בין היתר לשם תיקון התדמית של העם הליטאי בדעת-הקהל העולמית, שממנה ציפו לתמיכה בכינון מחדש של מדינתם העצמאית. בעצם ימי השואה נפל לתומו למלכוד מסוג זה של דיסאינפורמציה גם כתב-עת אמריקאי-יהודי חשוב, שהסתמך על ידיעות מחוגי

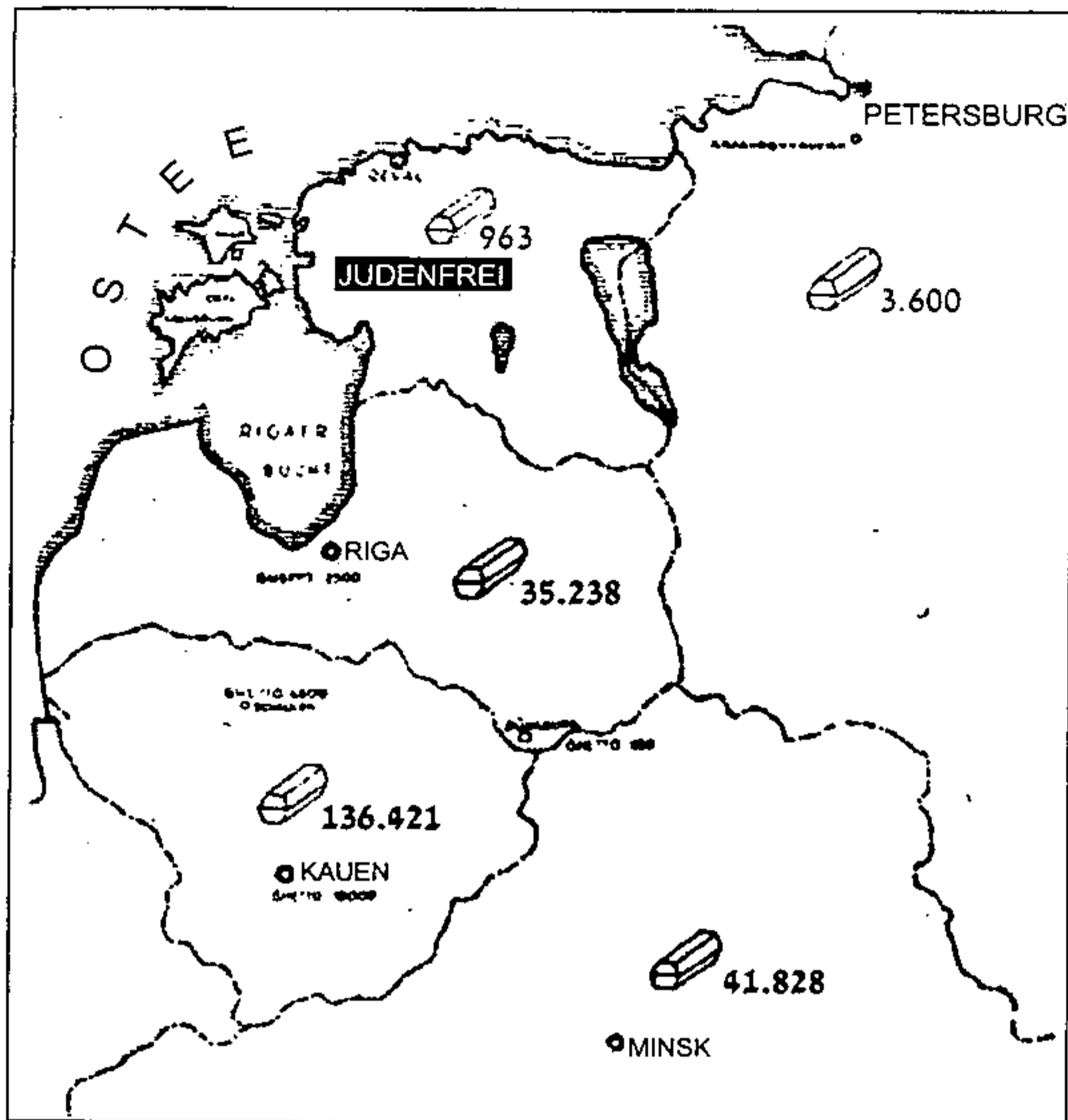
⁴ לייב גרפונקל, קובנה היהודית בחורבנה, ירושלים: הוצאת יד ושם, תשי"ט, עמ' 57.

⁵ מינוח זה או דומה (כמו "אזרחים סובייטיים שלווים" או "אזרחים סובייטיים חפים מפשע") היה נהוג גם בעת השלטון הסובייטי אחרי המלחמה בכתובות על אנדרטאות. פאקסי מליות של סגובות אלה ראה: The Vilnius Vaga, (ספר 1997, p. 224. הכאב) Book of Sorrow.

⁶ "News from Lithuania", Congress Weekly, Vol. 9, No. 4, February 20, 1942.

⁷ בפי האוכלוסייה המקורית של הארצות הבלטיות ובהיסטוריוגרפיה ה"פוסט-סובייטית" של ארצות אלה מכונה פרק זמן זה "תקופת הכיבוש הסובייטי השני" ואי-לפי "תקופת הכיבוש הסובייטי הראשון" נמשכה בין יוני 1940 לבין יוני 1941; The Book of Sorrow, Vilnius, 1997, p. 21.

⁸ לפי מקור מאוחר יותר הוצאו לחורג בירייה, לפי החלטת בית-משפט, כ-250 ליטאים שרצחו יהודים בעת הכיבוש הנאצי וכ-1,000 נידונו לעונשי מאסר ארוכים, Diana 'Dienos', 29.9.1994, tema.

.Von Der Einsatzgruppen 'A Durchgeführte Judenexekutionen
הוצאות להורג שנערכו על ידי איינזצגרופה A.

מפה גרמנית המונה את מספר היהודים שנרצחו בחבל אוסטלנד עד ה-31 בדצמבר 1941. המספרים ליד ארונות הקבורה משקפים את מניין הנרצחים בכל ארץ. על פי מסמך זה רצחו הגרמנים 35,000 יהודים בלטביה. באסטוניה מספר הנרצחים הוא 963 ועל כן ארץ זו היא Judenrein.

⁹ J. Ziugzda (ed.), *Lietuvos TSR Istorija*, Lietuvos TSR Mokslu Akademija, Vilnius, 1958, p. 420.

¹⁰ על אירוע טראגי זה פורסמו, משנות ה-50 ואילך, ספרים חוברות וגלויות-זיכרון. בכמה מהם מובאת רשימה שמית מלאה ומפורטת של כל הקורבנות (ליטאים, רוסים ופולנים). Vincas Uzdavinyas, *Pirciupo kaimo tragedija Valstybine*, [הטרגדיה בכפר פירצ'ו, Pofilines ir literaturos, Valstybine mosklo leidykla, Vilnius, 1960; שנה לאחר מכן הופיע בליטא העצמאית מאמר בירחון, *Kardas*, No. 3-4, 1994 התולה את האשמה באירוע זה במנהיג הקרמוניסטי היהודי G. Zimanas, עליו ראה להלן.

התגובות החריפות לחשיפת פרשיות אלה של רצח יהודים בליטא באה מן הממסד הקומוניסטי של ביילורוסיה, כדלקמן: "מפרסומים אלה מתקבל הרושם שהעם הליטאי הוא עם של רוצחים."¹⁶ ואכן אחרי זמן מה הופסקה הוצאת פרסומים אלה.¹⁷ עם זאת לא היססו אז מנהיגים קומוניסטים לרבות יהודים, כמו גנריק זימאן (Genrikas Zimanas), לנצל נושא טעון-רגשות זה כדי לבוא חשבון גם עם יריבים פוליטיים ליטאים כיהודים ולהוקיעם בצורה גורפת. כך למשל התבטא זימאן הן נגד הלאומנים הליטאים הידועים בשל חלקם ברצח יהודי ליטא והן נגד הלאומנים שבקרב היהודים, האחראים לדעתו מבחינה מוסרית למותם של תושבי גטאות קובנה ווילנה.

■ ב. ההגירה הבלטית בארצות המערב אחרי מלחמת-העולם השניה (1945-1999)

גירוש צבא הכיבוש הנאצי מהארצות הבלטיות, בסוף מלחמת העולם השניה, ברחו משם לגרמניה רבבות ליטאים, לטבים ואסטונים שרובם הגדול היו קודם לכן משתפי-פעולה עם שלטונות הכיבוש. רבים

להמעיט ככל האפשר בהזכרת מה שקרה לאוכלוסייה היהודית המקומית בעת מלחמת-העולם. דוגמה לגישה זו היא העובדה שבספר ההיסטוריה הרשמי מטעם האקדמיה למדעים, שהופיע בליטא סמוך לאחר המלחמה, 5 עמודים בלבד (מתוך 518) התייחסו לגורל האוכלוסייה תחת הכיבוש הנאצי. בתוך 5 העמודים מצוי קטע זעיר בלבד (המובא להלן) המתייחס חלקית(!) לעובדה האיומה של השמדת 220,000 יהודים בארץ זו:

כבר בימים הראשונים של הכיבוש פרסמו הכובשים חוק גזעני, שלפיו כל אנשי הלאום היהודי הוצאו אל מחוץ לחוק האזרחי וגורשו לגטאות. מחודש אוקטובר 1941, הפשיסטים הגרמנים החלו בירי של המוני אזרחים בעלי לאומיות יהודית, שנמשך כל תקופת הכיבוש... [נוסף על אנשים סובייטיים] (כלומר "יהודים מקומיים") השמידו הפשיסטים בפורט התשיעי שבקובנה גם אזרחים שלווים [כלומר "יהודים מחו"ל] שהובאו ברכבות מצרפת, אוסטריה וצ'כוסלובקיה.⁹

זאת ועוד. במסגרת לוח התאריכים שבסוף הספר צוינו רק שלושה אירועים שקרו בליטא בתקופת הכיבוש הנאצי: הוצאה להורג של איכרים מהיישוב ז'יזמר (Ziezmariai), שלא מילאו את חובת אספקת התבואה לשלטונות הכיבוש (פברואר 1943); סגירת האוניברסיטה בוילנה (מארס 1943); שרפתם של 119 תושבים בלתי-חמושים בכפר פירצופה (Pirciupis) (יוני 1944) בידי שלטונות הכיבוש.¹⁰ מאידך גיסא לא מוזכר כל תאריך של הוצאות-להורג המוניות של יהודים במקומות שונים בליטא, כגון "האקציה הגדולה" בקובנה, שבמהלכה נספו כ-10,000 גברים, נשים וילדים ב-28 באוקטובר 1941.¹¹

במשך הזמן ובעיקר מאמצע שנות ה-60 ואילך, גברה המגמה בהיסטוריוגרפיה הסובייטית-ליטאית להוכיח את מה שכונה באותו זמן במילון הפוליטי, "אחוות העמים". לשם כך הובלט במידה מוגזמת דבר קיומם של ליטאים חסידי אומות-העולם.¹² הבלטה זו נועדה גם כדי להוכיח לעולם המתקדם עד כמה העם הליטאי עמד, כביכול, במבחן האנושי, אף תחת הכיבוש הנאצי; כמובן פרט ליימעות של רוצחים שפלים" שרובם ככולם היו (לפי המינוח הסובייטי) "לאומנים-פשיסטים ובני "קולאקים" [בעלי אחוזות].

עם זאת ובהתאם למדיניות ששלטה אז בליטא, פורסמו שם בעיקר במסגרת הסדרה Faktai Kaltina (עובדות מאשימות) גם עשרות ספרים שכללו פה ושם גם פרטים על רצח יהודים באזורים שונים של המדינה. כמו כן פורסמו (בשנים 1965 ו-1973) שני קובצי-תעודות אוטנטיות תחת השם "Masines Zudynes Lietuvoje 1941-1945" ("רציחות המוניות בליטא"), שבהם מובאים מאות מקרי רצח של יהודים בזמן השואה בידי ליטאים, כולל שמותיהם ועדויותיהם של המעורבים בפשעים אלה.¹³ ראשיתו של תהליך זה התבטאה עוד לפני כן בקיום שורה ארוכה של משפטים פתוחים נגד רוצחי יהודים. במשפטים אלה נוכח קהל רב כולל אנשי ציבור ותקשורת. אך דבר הופעתם של כשני עשרות פרסומים בנושא 'עדן' זה, גם בלטביה ובאסטוניה, באנגלית¹⁴ וברוסית,¹⁵ היה חריג מסוים במדיניות הפרסומים בברית-המועצות באותו זמן. אחת

¹¹ J. Ziugzda, שם, עמ' 515.

¹² בתקופה זו אף הוצא ספר הסוקר 160 מקרים של הצלת יהודים בתקופת השואה. המחברת הוכרה כ"חסידת אומות-הער" לס" ביד-ושם, ירושלים, S. Binkiene, *Ir be ginklu kariai*, Vilnius, 1967.

B. Baranauskas and E. Rozauskas (eds.), *Masines Zudynes Lietuvoje (1941-1944)*, Vilnius: Mintis, Vol. I, 1965; vol. II, 1973.

E. Avotins, J. Dzirkalis and V. Petersons, (eds.), *Documents Accuse*, Riga Gintaras, 1970.

E. Martinson, *Slugi Svas-tiki* [משרתי צלב-הקרב], Tallinn: Eesti Raamat, 1962.

Vytautas Tininis, *Sovietine Lietuva ir jos veikėjai* [לי-טא הסובייטית ופעיליה], Vilnius: Enciklopedija, 1994, p. 17.

¹⁷ שם, שם; והשווה: ד. נאכמאנאוויטש, "אן איינצלנער שטראל אין דעם פיינסטערן טונעל פון יידן שינאה", "יקרן-אור בודדת במנהרה החשוכה של שנת יהודים", נייע צייטונג, 24.10.1996.

¹⁸ אחד הספרים שחשף את רוצחי היהודים בלט J. Silabriedis and B. Arklans, *Political Refugees - Unmasked*, Riga, 1965.

¹⁹ אחד מהם בשם A. Simu-tis שבינתיים מונה לנציג ליטא באו"ם, השווה בדבריו את היהודים להיטלר, *Respublika*, 24.8.1993.

²⁰ "בהתלהבותם לבטל את ההרשעות שפסקו בני הדין הסובייטים, העניו קו בכירים ליטאים טר-הור-שם גם ליחידים שהורשעו בהשתתפות ברצח. Efraim Zuroff, "Whitewashing the Holocaust: Lithuania and the Rehabilitation of History", *Tikkun*, Vol. 7, No. 1, January-February 1992, p. 44.

²¹ מאז ואילך נהג ארגון זה לפרסם בשיטיות חומר

מביניהם היו ידועים גם כטובחי היהודים בזמן השואה וכונו בעגה העממית בארצותיהם Zydsaudziai (קוטלי-יהודים). לימים הם היגרו לארצות מערב-אירופה וליבשות אמריקה ואוסטרליה. מכיוון שרובם הציגו עצמם כפליטי המשטר הסובייטי, הם קיבלו, למעשה, בארצות אלה מקלט מכובד על רקע "המלחמה הקרה" שהתנהלה אז בין ברית-המועצות וגרורותיה לבין העולם המערבי. חלקם גם השתלב שם בפועל ב"מלחמה הקרה". במסגרת פעילות זו או מחוצה לה התמקדו מהגרים אלה (עד שנות ה-90) במידה רבה בהפניית תשומת הלב של דעת-הקהל בארצות המערב בנושא הכיבוש הסובייטי המתמשך של ארצות מולדתם. לשם כך הסתייעו בין היתר בעיתונות הרחבה למדי של ארגונים ותיקים שהקימו בארצות אלה המהגרים הבלטים עוד לפני מלחמת העולם השנייה. הם נתמכו במידה משמעותית על ידי הנציגויות הדיפלומטיות של המדינות הבלטיות שהמשיכו לפעול, מאז 1940, בארה"ב ובמדינות נוספות בעולם המערבי, שלא הכירו בסיפוח המדינות הבלטיות לברית-המועצות.

דא עקא, שעוד עם הגיעם לארצות אלה, חלק מהמהגרים הללו העלימו מעיני שלטונות ההגירה את "פעילותם" ברצח יהודים בארצות מוצאם. משנחשפה זהותם ופעילותם לשעבר¹⁸ והם היו צפויים לעונש או לגירוש כתוצאה מהחלטת המוסדות המשפטיים בארצות קליטתם, פתחו מהגרים אלה ותומכיהם בהתקפת-נגד שכללה גם מסע הסתה ארסי נגד היהודים המקומיים שגרמו, כביכול, לאיתורם ולהפללתם. באווירה המתוחה שהשתררה בקרב ציבור המהגרים שזה מקרוב באו, נשמעו לא פעם דעות המצדיקות את מה שעוללו ליהודים תחת הכיבוש הנאצי. לשם כך השתמשו המהגרים, בין היתר, בנימוקים שקריים כולל "נוסחת הסימטרייה" הידועה לגנאי. לפי נוסחה זו, הטבח של היהודים הבלטים בידי שכניהם, בעת הכיבוש הנאצי, בא כתגמול על ההשתתפות היתרה, כביכול, של היהודים בסובייטיזציה של ארצותיהם בשנת 1940. פעילות מסוג זה המשיכה להתנהל בקרב המהגרים הבלטים, תוך כדי עיוות מרושע של העובדות ולא פעם גם בהתייחסות אנטישמית כזו או אחרת.¹⁹

■ ג. המדינות הבלטיות העצמאיות עם התפוררות ברית-המועצות (1990-2000)

באביב 1990, עם הכינון מחדש של המדינות הבלטיות העצמאיות והצורך בהכרה *de jure* מצד העולם המערבי, נקטו הממשלות החדשות של הארצות האלה שורה של צעדים מתוקשרים היטב שאמורים היו להעיד על גישה חדשה והוגנת במספר נושאים וביניהם כאלה הנוגעים לשואה ולספיחיה. לשם כך עודדו ואף המריצו את הקמתם והפעלתם של מוסדות תרבות וחינוך עבור קומץ היהודים שעדיין נותרו בעיקר בכמה מקומות-יישוב גדולים. דגש ניכר הושם גם על שיקום בתי-הקברות מלפני מלחמת העולם השנייה ובמיוחד מאות קברות-האחים של קורבנות השואה.

אולם בו בזמן החלה, למעשה, מערכה מתוחכמת שנועדה להעלות במקביל על סדר-היום הלאומי, בכל אחת

מהארצות הבלטיות, את מה שכונה "השואה הבלטית". כתוצאה מכך קנתה לה שביתה התיאוריה של שתי השואות: זו היהודית – שנגרמה ע"י הכיבוש הנאצי וזו הבלטית – שנגרמה בעיקר ע"י הכיבוש הסובייטי הממושך. הקבלה מלאכותית זו הביאה לטשטוש ייחודו של האסון העולמי שפקד את היהודים כיהודים וכן לפגיעה באתרי-זיכרון שסימלו קטעים מסוימים של האסון. כך, חומר תעודתי ואחר – הקשור למאבק הפוליטי שניהלו חוגים לאומיים בליטא נגד השלטונות הסובייטיים – הוכנס בצורה שרירותית למתקני התערוכה המתמדת של אתר הרצח ההמוני של יהודי קובנה (Kovno Kaunas), הוא המבצר התשיעי שהוזכר לעיל.

זאת ועוד. לאחר שפעילים יהודים בוילנה (Vilnius) הקימו מצבה לזכר קורבנות השואה בגיא ההריגה בפונאר (Paneriai) (Ponary), גרמו השלטונות לפיחות משמעותי בתוכן הכתובת שאמורה היתה לאזכר את 50,000 הקורבנות היהודים, ש"נרצחו ונשרפו ע"י הנאצים ועוזריהם המקומיים". המילה: "המקומיים" (שפירושה – "הליטאים"), הושמטה כליל מחזית המצבה, כתוצאה מהסירוב להודות (ולו בעקיפין) בזהותם הלאומית של רוב הרוצחים. כן בוטל לגמרי הנוסח של הכתובת בשפה הליטאית ובשפה הרוסית – ככל הנראה מחשש שבני הדור הצעיר הלא-יהודי יעמדו על מעשי אבותיהם.

סמוך לפני טכס חנוכת המצבה עם כתובת מעוותת זו עוד הוסיפו חטא על פשע; בגיא ההריגה הנייל צוינו בהבלטה שמותיהם של 14 ליטאים, שנספו לא מכבר בהתנגשויות עם חיילים סובייטיים על רקע פוליטי. רבים מיוצאי ליטא ראו במעשה זה המשך המדיניות של טשטוש ייחודה היהודי של השואה בליטא.

בצורה אחרת לגמרי התבטאה ההתמודדות של הממשלות הבלטיות נגד אזרחים שהשתתפו בשעתו בביצוע הברוטלי של השואה וחלקם אף הורשעו על ידי המוסדות המשפטיים בתקופת המשטר הסובייטי.²⁰ אמנם באחד החוקים הראשונים שחוקקה ממשלת ליטא כבר ב-2 במאי 1990 "בעניין החזרת זכויותיהם של המשתתפים בהתנגדות לשלטונות הכיבוש", נאמר ש"החוק הזה אינו חל על אנשים שהשתתפו ברצח-עם וכן ברצח או בהתעללות באזרחים בלתי-חמושים" אך למעשה, הוכרזה חנינה גורפת ליותר מ-30,000 איש. רבים מהם, שהשתתפו בפועל ברצח יהודים בליטא ומחוצה לה, אף זכו בפיצוי כספי ובהטבות שונות. היה זה צעד מביש ומתגרה בקרוביהם של הקרבנות והוא הביא למחאות חריפות בעולם היהודי בכלל ובקרוב שרידי השואה מליטא – ובראשם איגוד יוצאי ליטא בישראל – בפרט.²¹ גם הנימוק המוזר של שלטונות המשפט בליטא שאין להם מנגנון חוקי לאתר את רוצחי היהודים לא זו בלבד שלא התקבל, אלא אף גרם לסערת זעם בעיתונות המערבית. כך למשל פורסם ב-5 בספטמבר 1991, בעמוד הראשי של הניו יורק טיימס, מאמרו של הפרשן הנודע סטיוון קינזר (Steven Kinzer), המוקיע בשצף-קצף את טיהורם הבלתי נסלח של אלפים שנאשמו בשעתם בידי בתי-דין סובייטיים בגין ביצוע פשעי מלחמה בשירות גרמניה הנאצית. מאמרים נוספים ברוח זו וכן הבעת מחאות חריפות נגד טיהורם של אלה המכונים פושעי מלחמה ליטאים, הופיעו באותו חודש בשורה ארוכה של עיתונים ידועים בארה"ב ובקנדה.²² למרות זאת ועל אף

הדיונים המייגעים שקוימו במסגרת הוועדות המשותפות שהוקמו על ידי ממשלות ישראל וליטא לפתרון הפרשה הכאובה,²³ הרי שלמעט חמישה מקרים שבהם בוטלו החנינות של רוצחים ליטאים (וגם אלה לאחר מותם), אלפי רוצחי-יהודים (ביניהם A. Lileikis, K. Gimdziauskas ודומיהם) שברחו לליטא – לאחר שבשנות ה-90 נפתחו נגדם בארה"ב הליכים משפטיים בגין מעורבותם ברצח – נהנים עד יומם האחרון במולדתם הליטאית מהגנה בולטת מצד הממשל המקומי.²⁴ לא בכדי מגדיר תג'רוזלם פוסט מצב דברים זה: "ליטא היא בוודאי המקום הבטוח ביותר בעולם לליטאים שרצחו יהודים בתקופת השואה."²⁵

אחד הצעדים המתוחכמים שנקטה ממשלת ליטא העצמאית כדי לטשטש את מעורבותם של אלפי ליטאים ברצח שכניהם היהודים עוד בתחילת השואה הוא קביעת "יום השואה היהודית" לא ב-23 ביוני, שבו החלו ב-1941 מעשי הטבח ההמוניים עוד לפני הגעתם הממשית של החיילים הגרמנים לערי ליטא ולעיירותיה, אלא ב-23 בספטמבר – התאריך שבו חוסל גטו וילנה ב-1943. בחירת תאריך זה, למרות מחאות מתמשכות מצד שרידי השואה,²⁶ נקבעה בשל העובדה שחיסול גטו וילנה נעשה בעיקר על ידי הגרמנים ואילו מרחצי-הדם הראשונים, ביוני 1941, שבישרו את השואה המסיבית בליטא, נעשו, כידוע, בעיקר על ידי הליטאים. אין ספק שלא מעט מבני האוכלוסייה המקומית (ובעיקר המבוגרים שבה) היו מודעים לאמת מרה זו, אך פרט למתי-מעט אנשי-רוח ויסודות ליבראליים שלא היססו להגיד בפה מלא "את המילה בת שלוש ההברות 'חטאנו'",²⁷ היתר שתקו או התחפרו ב"נוסחת הסימטריה", שכאמור לעיל רווחה בקרב ההגירה הבלטית במערב ובינתיים אומצה גם בליטא העצמאית. אמנם פה ושם נמצאו ראשי ממשל קשובים לביקורת המתמשכת על דרך התייחסותם לשואה ולספיחיה. הם השתדלו להשמיע מזמן לזמן הצהרות מנוסחות במעין חצי-אמת העשויות להניח את דעת הקהל במערב, אך עם זאת הקפידו שלא לפגוע בחוגים הימניים בארצותיהם. כך למשל ראש ממשלת ליטא, גדימינאס וגנוריוס (Gediminas Vagnorius), הביע בדברים רגשים את צערו כי בגלל סקטור קטן בחברה הליטאית שביצע פשעים – "הוטל צל על כל העם הליטאי".²⁸ גם ראש הממשלה הבא אחריו, אדולפאס שלזוויציוס (Adolfas Slezevicius), נזהר בנאומו בערב יום השואה 1994, שלא להשמיע לציבור את כל האמת והסתפק במילים מעורפלות כדלקמן: "העובדה שלא רק מאה ליטאים השתתפו ברצח העם היהודי (Genocidas) דורשת מאתנו מילות חרטה ובקשת סליחה מהעם היהודי בשל הסבל שגרים לאזרחים החפים-מפשע שלנו בעת העברתם למחנות-ריכוז..."²⁹

לצורך תיקון הרושם שעוררו אמירות מסוג זה ובעיקר לצורך תיקון תדמיתה של ליטא בעולם קיבל הייסיים (הפרלמנט) של ליטא, ב-15 בפברואר 1995, החלטה מפורשת נגד תופעות גזענות, קסנופוביה, אנטישמיות וחוסר סובלנות. במקביל קיבל נשיא ליטא, אלגירדאס ברזאוסקאס (Algirdas Brazauskas) החלטה לבוא לכנסת בירושלים, ב-1 במארס 1995, ולשכנע באופן ישיר את עם ישראל בגישה החדשה והחיובית שהתגבשה בליטא בנושא השואה. בין היתר הוא השמיע את הדברים הבאים:

...אני נשיא ליטא מרכז את ראשי לזכרם של למעלה ממאתיים אלף יהודי ליטא אשר נספו. אני מבקש את מחילתכם על מעשיהם של אותם ליטאים אשר הרגו באכזריות, ירו, גירשו והשפילו יהודים... האספסוף השחור אשר ניתן לו דור, החל לחסל את העם היהודי. צר לי מאד כי באותו זמן רק קומץ אזרחים היה מסוגל להושיט יד לעזרה...³⁰

לעומת נאומו בכנסת, שהוכן מן הסתם תוך שיקול-דעת זהיר והתחשבות בדעת-הקהל הישראלית, הוא נקט נימה שונה לגמרי, כאשר נדרש ל"נושאים עדינים". כך למשל, בארוחת הצהריים שהוכנה לכבודו, "חסיר את הכפפות" כאשר נשאל מדוע אינו יוצא חוצץ נגד "הנוסחה הסימטרית" המרושעת, המשווה את שואת היהודים בליטא למח שמכונה "שואת הליטאים". בתשובתו הוא התחמק מעצם השאלה על ההשוואה והתמקד בעיקר בסבלותיהם של המוני הליטאים שהוגלו לסיביר בתקופת השלטון הסובייטי בליטא.³¹

אין תמה כי נאום ההתנצלות של נשיא ליטא על במת הכנסת בירושלים התקבל שם לכל היותר בסיפוק מסווג, תוך ציפיות זהירות לתרגום דבריו לשפת המעשה. אולם עם שובו לליטא קידמה את פניו תגובה סוערת ותקיפה מאד מצד חלק ניכר מבני עמו. רוב הטענות, הן בעל-פה והן בעיתונות, מצד אישים שונים אך בעיקר מהצד הימני של המפה הפוליטית, התמקדו בנקודות הבאות:

- הביקור נערך כתוצאה מלחץ כבד שהופעל על ליטא מצד הארגונים היהודים בעולם.³²
- לנשיא לא היתה סמכות חוקית ולא ייפוי-כוח להתנצל בשם כל העם הליטאי, לרבות אלה שכבר לא היו בחיים.
- ההודאה באחריות המוסרית של ליטא לרצח-עם של היהודים, תגרום לליטא רק נזק. "לאט לאט תתגבש בעולם הדעה, כי אכן הליטאים הם עם של "קוטלי יהודים" (Zydsaudziai).
- עמדתו של הנשיא עלולה לגרום לדרישות נוספות של היהודים, כגון החזרת רכוש וכדומה.³³
- הביקור גורם, בין היתר, לתגובה של התפרצות פעילות אנטישמית.³⁴

דומני שמכל הטענות הנזכרות לעיל, זו האחרונה (התפרצות פעילות אנטישמית) הוכחה כמציאותית ביותר. אמנם התפרצויות אנטישמיות אירעו בליטא שאחרי-המלחמה עוד קודם לכן, הן בתקופת השלטון הסובייטי³⁵ והן בשלבים הראשונים של התהוות ליטא העצמאית, שקמה גם בתמיכה ניכרת של השרידים היהודים.³⁶ אולם אירועים אלה היו כאין וכאפס לעומת הגל העכור של מאות אירועים אנטישמיים בשטח, כגון חילול בתי-קברות, ציור של צלבי-קרוס וכתובות נאצה – "מוות ליהודים" – על הקירות ומאמרי הסתה שהופיעו בעיתונות כמעט מדי יום ביומו במשך שנים לאחר ביקורו של נשיא ליטא בישראל. רבים מן המאמרים, הכתבות והידיעות עסקו בהבהרות פומביות, למרות העובדה שהאוכלוסייה היהודית כולה מונה כ-4,000 נפש (כ-0.7% מכלל האוכלוסייה) ומספר זה מתמעט מיום ליום בשל גרעון דמוגרפי (מוות טבעי והגירה). על ממדי ההתפשטות

רלוואנטיבנושא זה במ- סגרת חוברות הנשואות כותרת משמעותית: Lithuania – Crime and Punishment.

Sunday Sunpost,²² 8.1.1991; The New York Times, 10.9.1991; Newsweek, 16.9.1991; The Miami Herald, 18.9.91.

Audrius Braukyla, "Committee Established to Review Rehabilitations", *The Baltic Independent*, July 2-8, 1993.

David Filipov, "In Homeland, Lileikis a Victim, Not War Criminal", *Boston Sunday Globe*, 16.10.1999.

"Lithuania Hit Over War Criminals", *The Jerusalem Post*, 16.9.99.

Eliezer Zilber, "The Genocide of the Lithuanian Jews", *Lithuania – Crime and Punishment*, No. 3, August 1993, p. 14; וחשווה: E. Jacovskis, "Kodel rugsejo 23-oji?" [למה ב-23 בספטמבר:] *Tiesa*, 10.6.93.

Pranas Morkus, *Siaures Atenai*, 23.9.94; 1.10.94.

Gediminas Vagnorius, "Gedulas ir villis", *Lietuvos Aidas*, 5.7.91.

²⁹ כאן המקום להעיר על המידה היתירה של השימוש במינוח הבלתי-מוכר לאוכלר (Genocidas, genocide) סייה רחבה. לעומת זאת קיים בשפה הליטאית המושג "טבח" Skerdynas. מושג זה מעוגן גם בהיסטוריוגרפיה הליטאית בהקשר למבצע-דמים שערכה פלוגת קוזאקים מטעם שלטון נותרוסייה הצארית בשנת 1891 בעיירה הליטאית Kraziai. שני כרכים בנושא זה, תחת הכותרת Kraziu skerdynes הופיעו בליטא ב-1990.

Algirdas Pranas, "Atgailos zodziai" [הבעת חרטה], *Diena*, 5.3.95.

³¹ דב לוי, "לפרשת ביקורו הממלכתי של נשיא ליטא בישראל", גליל, אפריל 1995, עמ' 17.

ג) בתחילת השואה המאסיבית ב-1941, היו בליטא 3 מיליון תושבים, מהם 208,400 יהודים.

(על כל המסקנות, כולל המספרים המוזרים הנ"ל, שאושרו ע"י הוועדה ב-19 ביוני 2002, חתום יו"ר הוועדה היהודי עמנואל זינגריס).

מסתבר שהמקור העיקרי לגרסאות המצמצמות את מספר היהודים שנמצאו בליטא ערב השואה ושגורשו מליטא לסיביר הוא מוסד Lietuvos gyventoju Genocido ir Rezistencijos tyrimo centras ("המרכז לחקר רצח-עם והתנגדות בליטא"). מוסד זה ידוע, מצד אחד, כמטפח פועלם וזכרם של הליטאים שכינו עצמם "פטריוטים" ו/או "לוחמי חופש" (ובניהם לא מעט רוצחי-יהודים) ומצד שני, כמעוות ומפחית באופן שיטתי את הנתונים לגבי הקורבנות היהודים.

יתרה מזאת, עוד ב-1992 פורסמה מטעם מוסד זה טבלה שלפיה נפגעו (גורשו) ע"י הסובייטים רק 2,052 (9.2%) יהודים... בתגובה, הופיע אז ברבים גילוי-דעת מטעם הקהילה היהודית בוילנה ובו ביקורת קשה על הפרסום הנ"ל, בטענה שהנוק ליהודים היה גדול ומשמעותי יותר מכפי שפורסם ולכן, למען האמת, יש לקבוע כי ב-1941 לא 2,052 נפגעו, אלא כ-7,000.³⁹

נשאלת השאלה מדוע קברניטי הוועדה ובראשם היהודי זינגריס מעוניינים בכל מחיר לערוך תיקונים פלאסטיים תפודים בחוטים גסים ומסגירים את האיוולת במעשה של "כיפוף" נתונים וסילוף עובדות ידועות?

כמי שחקר, כאמור, הן את ממדי ההשתתפות של הליטאים ברצח שכניהם היהודים ובהתעללות בהם והן את הניסיונות העקרים של הממסד הליטאי להמעיט בכמותם ובמשמעותם של פשעים אלה, נראה לי שהרתיעה מהתמודדות גלויה ושלמה עם העובדות, נובעת במידה רבה גם משכנוע עצמי כי העם הליטאי הוא הקורבן... לכן הם אמצו שורה של פרשנויות ונוסחאות שהמפורסמת והאנטי-מוסרית שבהן היא נוסחת הסימטרייה – היהודים נעשו ב-1941 על שהביאו את הסובייטים ב-1940.

הוא הדין גם לגבי התעקשותה של הוועדה לקצץ במספר הכולל והמקובל זכולי עלמא של היהודים בליטא הסובייטית בקיץ 1941 – שעמד על 250,000-240,000 נפש⁴⁰ – ולדבוק במספר השרירותי, 208,000. אם היו פחות יהודים בערב השואה, הרי שמספר הנרצחים במהלכה (לפי השיעור המקובל) היה קטן יותר. אכן יצא המרצע מן השק – ובבירור!

סיכום

מתוך הפרטים המעטים יחסית הכלולים במאמר, מסתבר הקשר ההדוק שקיים למעשה בין שלוש התופעות המרכזיות שנסקרו בו, דהיינו, הכחשת השואה, הדיסאינפורמציה והצורות החדשות של האנטישמיות. שלא כשתי התופעות הראשונות, טבעי הדבר שהצורות החדשות של האנטישמיות התפתחו מתוך גורם ג', המגלם את המדינות הבלטיות העצמאיות מתחילת שנות ה-90. אחד המאפיינים של מדינות אלה נעוץ, בלי ספק, בתהליך של גיבוש זהות לאומית חדשה אחרי עשרות שנים של "שלטון זר" כזה או אחר. עם זאת תהליך זה טומן

של דעות קדומות נגד יהודים בקרב הציבור הליטאי, אפשר ללמוד מן העובדה כי גם אחרי השואה העצומה אירעו בכמה ערים בליטא עלילות דם שחייבו את התערבות השלטונות והשתקו על ידי העיתונות.

מאידך גיסא, על רקע ההתנגדות וההתמרמרות הרווחת לכל הקשור לביקורו של נשיא ליטא בישראל, כתבי-עת מקומיים מלבים שם מחדש את אש השנאה ליהודים³⁷ בטכניקות ובסיפורים דמיוניים ופרימיטיביים שהיו מקובלים בימים השחורים ביותר בתולדות העמים. אחד מהם, נכתב על ידי רופאה ליטאית ונושא את הכותרת "רוצחים יהודים" (Jews Murderers), מציג בתחילתו בפני הקוראים את הנושאים הבאים:

1. היהודים הם טפילי-תרבות המוצצים את לשדן של תרבויות האחרים.
2. היהודים חותרים לרכז בידיהם את הכלכלה העולמית כולה.
3. היהודים חותרים להשמיד את הנוצרים ולגייס את כל האומות האחרות ("קנוניה יהודית חובקת עולם").
4. היהודים משתמשים בדמם של נוצרים – בעיקר בדמם של ילדים – לצורך פולחנים דתיים. גם האנטישמים המושבעים, רובם ככולם אינם מאמינים עוד בעלילה נתעבת זו. אף על פי כן, בעבר הלא-רחוק, נשפטו יהודים בארצות אירופיות רבות (בעיקר במזרח אירופה) בשל הקרבת "קורבנות אדם". אולם גם בתי הדין המשוחדים ביותר לא יכולים היו להוכיח את האשמה. מסמך מיוחד המוכיח אנטישמיות חיתית הוא מכתבה של הרופאה מקליפדה (Klaipeda) בשם א. גידראיטיינה (Giedraitiene) הנכלל במאמר זה ומסתיים במשפטים כדלהלן: "השיטות של היהודים ידועות בכל רחבי העולם. הם מאשימים אחרים במעשיהם. לאנשים כהיטלר וכלילייקיס (Lileikis) יש להעניק את אותות הכבוד הגבוהים ביותר על שהצילו את עמי המדינות הבלטיות מן הטרור המתועב של היהודים."³⁸

טרם חלפו 16 שנה מאז השתחררו הליטאים מן השלטון הסובייטי ולא זו בלבד שרבות רוצחי-יהודים זכו שם לחנינה גורפת, אלא גם טושטשו מעשי-הנבלה של הפושעים כדוגמת הטבח המחריד במוסך ליאטוקיס (Lietukis) שבקובנה וכן במקומות אחרים. לקראת האפשרות שליטא תתקבל ל"מועצת אירופה", יום הממסד הליטאי סדרת תחבולות מתוחכמות ל"יתיקון" הרושם לגבי חלקם המאסיבי של הליטאים בשואה. לפיכך הוקמה "הוועדה הבינלאומית להערכת הפשעים של משטר הכיבוש הנאצי והסובייטי" (להלן: "הוועדה"). עם 15 חברים נמנו גם 5 יהודים מכל העולם, כולל נציג של "יד ושם" מישראל. מה שנוגע לענייננו הם ממצאי חקירותיה ומסקנותיה של הוועדה הנוגעים ליהודי ליטא בתקופת השלטון הסובייטי 1941-1940. בסעיף 7 מובאות המסקנות או ההערכות הבאות:

- א) במהלך השנה הנ"ל נאסרו כ-500 יהודים ונפגעו בסך הכל 2,600 יהודים לרבות מי שגורשו לברית המועצות.
- ב) בקרב המגורשים בחודש יוני 1941, היו היהודים 13.5% ואילו מתוך כלל תושבי ליטא היו היהודים כ-7%.

³² "Nemandagumo vizitas" [ביקור לא מנומס], Respublika, 3.3.95.

³³ "Prezidento vizito pedsakais" [בעקבות ביקורו של הנשיא], Respublika, 6.3.1995.

³⁴ "אנו הליטאים הופתענו בעצמנו ממידת העוצמה שהביקור עורר"; S. Stoma, "Aigaila is reikalo niekada Lietuvos [חרטה], Rytas, 6.3.95. מתוך אינטרס אין בה כנות] "nebuna nuosirdi".

³⁵ על עלילת-דם שאירעה ב-1958 בעיירה פלונגיאן (Plunge) וכמעט שגרמה לפוגרום שנמנע רק בהתערבות מסיבית של המשטרה, ראה: יאנקל פיקער, "אזוי איז געויר ע"י, [כך היה], תל-אביב, 1979 עמ' 87.

³⁶ הכוונה להתקפת המר-נים על ביתו של ארקדי ליכטנשטיין (Arkadi Lichtenstein), מנהל לשכת-המסחר בעיר-הנמל קלאיפדה (Klaipeda) בדצמבר 1989.

³⁷ סקירה רחבה על נושא זה עם פירוט תוכנם של עשרות מאמרים ראה בכתב העת: Lithuania - Anti-Semitism, published by the Association of the Lithuanian Jews in Israel, October 1997.

³⁸ "Zydai - zmoguzudaziai" [רוצחי-יהודים], Europa, February, 21-23, 1996, pp. 1-3.

³⁹ ראה הערה 3 לעיל. כאן המקום לציין שהנתונים הנעים בין 5,000 ל-7,000 מגורשים יהודים ב-1941, התפרסמו בזמן סמוך יחסית לאחר הגירושים, בספריהם של יוסף גאר, שמואל גרינהויז, דב לוי, T.G. Chase, ואחרים.

⁴⁰ Zydų Muziejus, Vilnius, 2005, pp. 32-38; Irina Guzenberg, "Statistika is archyvo", אנג' אירינה גוזנברג, חוקרת במוזי-און היהודי בוילנה הגיעה לממצאים אלה על סמך חומר ארכיוני שנחשף שם לא מכבר.

גורם א' היה מוגבל מבחינה פוליטית ואידיאולוגית. אך עם הופעתו של גורם ג' הוא אימץ כמה מרכיבים טקטיים של גורם ב' (כגון "נוסחת הסימטרייה") ואף פיתח והרחיב את השימוש בהם.

כמו כן הסתבר שלא פעם משמשים אותם אירועים מסוימים שקרו בעת מלחמת-העולם את האינטרסים של שלושת הגורמים. האירוע הטראגי של שריפת 119 אנשים בכפר פירצופה (Pirciupis) על ידי השלטונות הנאציים בשנת 1944, נוצל, כאמור לעיל, הן ע"י גורם א' והן ע"י גורם ג'. ניתן אפוא לומר שהתופעות הנזכרות לעיל מתלוות לכמה וכמה גורמים, לפי הצורך והאינטרסים שלהם במצב מסוים. מובן כי נוסף על העיתוי וכל המשתמע ממנו, קיימים ביניהם גם הבדלים בטכניקה ובעוצמת המעורבות. אמנם, על כל אלה הובאו לא-מעט פרטים ונתונים מייצגים בגוף המאמר, אך למעשה, הנושא בכללותו טרם נחקר כראוי. יתרה מזאת, לאור העובדה שמדי יום הולך ונחשף חומר רלוונטי נוסף, סביר לצפות להשלמות ולתמורות חשובות בעתיד הלא רחוק. ■

בחובו חתירה מתמדת לטשטש את כל מה שקשור בשיתוף-פעולה עם "שלטון זר", לרבות השואה היהודית. יחד עם זה סביר כי צורות חדשות של אנטישמיות התפתחו במידה מסוימת בארצות אלה בעקבות דרישות היהודים לחקירת הרציחות בזמן השואה ולהענשת הרוצחים.

מאפיין נוסף בצורה החדשה של אנטישמיות הוא כי בעוד שלפני מלחמת-העולם התמקדה האנטישמיות בארצות הבלטיות, במידה רבה, סביב הנושא הכלכלי (מי מנצל יותר את מי), הרי שבאנטישמיות החדשה בולטת התחרות בנושא הזהות הלאומית של רוב הקורבנות בתקופת המלחמה (מי טבל יותר).

תוך כדי סקירת התופעות הנובעות מתוך הגורמים א' ו-ב', מצאנו גם שמתוך אינטרסים בו-זמניים שלהם במישור הפוליטי או הציבורי-לאומי, התבטאו גם התייחסויות שליליות כלפי הישות היהודית, הן בצורת התעלמות מודעת (מצד ההנהגה הסובייטית-בלטית) והן בצורת פגיעות תעמולתיות מצד ההגירה הבלטית בארצות המערב. טבעי מאד ששיא פעילותו של גורם ב' בלט כאשר

ובאשר לחיסול היהודים, אין הנושא צריך להדאיג אותך. כל אויבי הרייך, והמערב בראשם, שמחים שאנחנו מגשימים בגלוי את חפצם בסתר.

יוזף גבלס בשיחה עם אדולף
(יומני גבלס, 20.12.42)

★

הרג יהודי איננו חטא כי אם מעשה צדקה.

קריסטופר מרלו
היהודי ממלטה מערכה רביעית תמונה ב'